

stimulate not only the visual memory of the pupils but also push the need to analyze, compare, find out the main and the secondary points in the provided material. It increases the effectiveness of the carrying out of the virtual excursion as an educational means.

Key words: *school biology curricula, biology teacher, virtual excursion, objects of the nature reserve fund, biodiversity, photo and video materials, logical conceptual model of excursion.*

УДК 374:004

В. О. Савош

Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти

ФЕНОМЕН «САМООСВІТА»: СУТЬ, ЕТАПИ, РІВНІ, СТРУКТУРА, ДЖЕРЕЛА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ

У статті різнобічно проаналізовано феномен «самоосвіта» в контексті сутнісного змісту поняття «освіта», з'ясовано етапи розвитку освіти, конкретизовано рівні становлення самоосвітньої діяльності, визначено джерела, структуру, особливості здійснення самоосвіти в умовах сучасного інформаційного навчального середовища.

У контексті неперервної освіти увагу акцентовано на освіті як системі, процесі та результаті.

У нашому трактуванні феномен «самоосвіта» постає як самостійна й цілеспрямована діяльність суб'єкта, спрямована на оволодіння новими знаннями, вміннями, навичками і вдосконалення набутих відповідно до свідомо поставленої мети та з орієнтацією на майбутній стан розвитку суспільства.

До орієнтирів визначення змісту самоосвіти відносимо: відповідність суспільному розвитку; орієнтованість на постійний особистісний та професійний розвиток. Цілісне представлення самоосвіти вбачаємо у поєднанні доробку С. Суслоніної щодо виокремлення трьох етапів становлення самоосвіти (етап неусвідомленої самоосвіти; етап здійснення самоосвіти на основі зовнішньої мотивації; етап внутрішньої мотивації до самоосвіти й формування самоосвітньої діяльності) з доробком В. Єжелевського який стосується п'яти рівнів розвитку самоосвітньої діяльності (рівень взаємодії, рівень самоствердження, рівень перетворення, рівень пізнання, рівень самовираження). Інтернет-самоосвіту розглядаємо як засіб отримання інформації для самоосвіти.

Ключові слова: *самоосвіта, система неперервної освіти, навчання, знання, вміння, навички, компетентності, особистість.*

Постановка проблеми. Сучасний рівень розвитку суспільства спричинює формулювання нових вимог щодо освіченості не лише підростаючого покоління, а й покоління активно працюючих людей, у тому числі в освітній галузі. На часі володіння не стільки «портфелем знань і вмінь», а «портфелем інструментів» для постійного розвитку цих знань і вмінь упродовж життя.

Ідеться про, по-перше, опанування декларативними («знати що») та процедурними («знати як») знаннями; по-друге, віднаходження, обрання й оцінювання знання та інформації в інформаційно насиченому світі; по-третє, розвиток і застосування знань поза межами та в межах когнітивного процесу; по-четверте, здійснення навчання як індивідуально, так і у взаємодії з іншими; по-п'яте, створення й передачу знання; по-шосте, здійснення успішних дій у непередбачуваних навчальних ситуаціях; по-сьоме, обрання напряму навчання, адекватного власним інтересам, рівню особистісного розвитку та потребам суспільства; по-восьме, формування уміння

навчатися в *системі неперервної освіти* (далі використовуватиметься термін «уміння навчатися в СНО»; *термін запропоновано нами*).

Уміння навчатися в СНО є інтегрованим умінням, у якому об'єднано вміння, необхідні для здійснення навчання (взаємозв'язаної діяльності вчителя й діяльності учнів, спрямованих на засвоєння усіх компонентів змісту освіти) та самонавчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання проблеми самоосвіти розглядали О. Малихіна, Н. Сидорчук, Н. Терещенко, В. Шпак та інші. Роль самоосвіти в інформаційному середовищі досліджували А. Андрєєв, Є. Полат, Г. Сериков та інші. Використання інформаційних технологій як засіб самоосвіти розглянуто в працях Є. Ганіна, Ю. Калугіна, С. Яшанова та інших. Процесуальний аспект формування у студентів педагогічних університетів компетентності самоосвіти досліджували Л. Білоусова та О. Кисельова.

Метою даної статті є різнобічний аналіз феномену «самоосвіта» в контексті сутнісного змісту поняття «освіта», з'ясування етапів розвитку освіти, рівнів становлення самоосвітньої діяльності, структури й джерел самоосвіти та особливостей здійснення самоосвіти в умовах сучасного інформаційного навчального середовища.

Виклад основного матеріалу. У наукових джерелах поняття «освіта» обґрунтовано як соціокультурний інститут, систему, процес та результат. У контексті самоосвіти увагу варто акцентувати на: *освіті як системі* (зокрема на взаємодії таких структур освіти як загальна середня освіта, вища освіта та післядипломна освіта); *освіті як процесі* (освіта розглядається як цілісна єдність навчання, виховання, розвитку, саморозвитку особистості, збереження культурних норм з орієнтацією на майбутній стан розвитку суспільства, створення умов для повноцінної реалізації внутрішнього потенціалу індивіда і його становлення як інтегрованого члена суспільства в контексті забезпечення наступності поколінь); *освіті як результаті* (передбачає отримання запланованого результату стосовно кожного з учасників освіти як процесу).

Значущим для розкриття феномену «самоосвіта» вважаємо наступне:

1) трактування поняття «освіта» як цілеспрямованої діяльності суспільства, яка допомагає людині засвоїти соціальний досвід, увійти в систему існуючих соціальних зв'язків, зберігаючи й розвиваючи свою неповторну індивідуальність» (Н. Мойсеюк); 2) виокремлення: а) структурних компонентів освіти (загальна середня освіта, вища освіта та післядипломна освіта); б) рівнів освіти (рівень «повна загальна середня освіта» та рівень «вища освіта»); в) напрямів післядипломної освіти (підвищення кваліфікації); г) ступенів інституційної формалізації освіти (формальна, неформальна та інформальна освіта).

Перш за все акцентуємо увагу на тому, що аналіз наукових джерел засвідчив варіативність змістових контентів трактування феномену «самоосвіта». Зокрема самоосвіта – це: самостійно надбані знання з урахуванням особистих інтересів і об'єктивних потреб навчального закладу, одержані з різних джерел додатково до тих, що отриманні в базових навчальних закладах (Н. Мойсеюк); самостійна пізнавальна діяльність людини, спрямована на досягнення певних особистісно значущих освітніх цілей задоволення загальнокультурних запитів, пізнавальних інтересів у будь-якій сфері діяльності, підвищення професійної кваліфікації тощо (Б. Корольов); самоосвіта – самостійна діяльність суб'єкта, спрямована на оволодіння новими знаннями, уміннями, навичками і вдосконалення набутих, відповідно до свідомо поставленої мети (О. Савченко); свідомо самоорганізація процесу засвоєння знань і набуття необхідних навичок (М. Солдатенко); добровільна, самостійна, індивідуально-пізнавальна діяльність, керована самою особистістю та спрямована на неперервне самовдосконалення щодо реалізації соціальних, особистісних та професійних функцій (О. Кисельова).

Узагальнення наукових поглядів сприяло розгляду самоосвіти як феномену, сутність якого: 1) розкривається в контексті самостійної діяльності; 2) здійснюється відповідно до особистісних інтересів та об'єктивних потреб (навчального закладу, ринку праці, професійної діяльності тощо); 3) вибудовується на основі особистісно значущих освітніх цілей; спрямовується на оволодіння певною інформацією, новими знаннями, уміннями, навичками, цінностями, іншими компетентностями і вдосконалення набутих, відповідно до свідомо поставленої мети; 4) розглядається як умова розвитку, самоствердження та самореалізації особистості, як складова навчання протягом життя (Б. Корольов), як засіб сприяння розвитку й удосконаленню якостей, здібностей, умінь особистості користуватися методами самовиховання, самонавчання та саморозвитку (М. Солдатенко); 5) характеризується ознаками (самостійність, добровільність, керованість самою особистістю, спрямованість на задоволення пізнавальних потреб та інтересів, неперервність), функціями (соціальні (ресоціалізація, соціальна захищеність та інтеграція особистості); особистісні (самовдосконалення й самоствердження особистості, самореалізація в професійній діяльності); професійно-педагогічні (адаптивна, компенсаторна, інформаційна та розвивальна); етапністю здійснення (постановка мети, планування, організація, реалізація, рефлексія) (О. Кисельова). Ефективність самоосвіти залежить від цілого комплексу умов, головною серед яких є стійка мотивація, тобто система мотивів, які визначають конкретні форми діяльності й поведінки людини.

С. Сисоєва [4], акцентуючи увагу на самоосвіті, виокремлює загальні орієнтири визначення її змісту. Це 1) відповідність соціальним установкам і моральним цінностям; 2) зв'язок з життям; 3) орієнтація на професійну і загальноосвітню підготовку.

С. Суслонова [5] виокремлює три етапи розвитку самоосвіти. На першому етапі розвитку самоосвіти їй характерні, по-перше, нецілеспрямований, несистематичний характер, суб'єктом навчання самоосвіта нерідко не усвідомлюється й не контролюється; по-друге, ситуативна, стихійна, неусвідомлена активність, яка виникає на основі орієнтовного рефлексу; по-третє, дифузність інтересів, тобто відсутність чіткої спрямованості інтересів на певний предмет або область знань; по-четверте, збудниками активності є стихійно виникаючі чинники зовнішнього середовища, які спричиняють мимовільну увагу й ситуативний інтерес. На другому етапі відбуваються такі зміни: по-перше, самоосвіта протікає під впливом зовнішніх факторів, зокрема, спричинюється діями педагога; по-друге, самоосвіта набуває цілеспрямованого характеру, проте її мета задається зовні й може не усвідомлюватися самою особистістю; по-третє, систематичність самоосвіти забезпечується зовнішнім керуванням; по-четверте, самоосвіта характеризується зовнішньою мотивацією, до неї спонукають вимоги викладача або категорична необхідність практики професійної діяльності, активність набуває зовнішньої детермінації. На третьому етапі розвитку самоосвіти відбувається, по-перше зростання суб'єктності, цілеспрямованості самоосвітньої активності, її самокерованості; самоосвіта набуває ознак самоосвітньої діяльності; по-друге, процес навчання стає повністю самостійним, тобто в ньому присутні як самокерованість, так і внутрішня детермінація, яка виявляється у внутрішній мотивації пізнавального процесу; по-третє, самоосвітня діяльність також знаходиться у процесі розвитку; по-четверте, показником, який характеризує перехід самоосвітньої діяльності від одного рівня до іншого, є мотивація. Самоосвітня діяльність розвивається від зовнішньо керованої, тобто такої, що спонукається вимогами вчителя (викладача), спричиненими необхідністю виконання програми навчання (мотив уникнення невдачі), до діяльності взаємодії (мотив афіліації), самоствердження й перетворення (мотив досягнення, що скеровується бажанням набуття статусу, професійним становленням). Самоосвітня діяльність є завжди

цілеспрямованою, і задля забезпечення ефективності цієї діяльності необхідно, щоб особистість мала прогностичні уявлення про результати цієї діяльності.

В. Єжеленко [2] виокремлює шість рівнів самоосвітньої діяльності (рівень взаємодії, рівень самоствердження, рівень перетворення, рівень пізнання, рівень самовираження, рівень служіння) та розглядає розвиток самоосвіти як процес послідовної зміни одного рівня самоосвітньої діяльності іншим. Напрацювання дослідника нами були узагальнені в таблиці 1.

Таблиця 1

**Розвиток самоосвіти як процес
зміни одного етапу самоосвітньої діяльності іншим**

№ з/п	Назви рівнів самоосвітньої діяльності	Характеристика самостійної діяльності
1	Рівень взаємодії	самоосвіта внутрішньо мотивована. Рушійною силою виступає прагнення брати участь у груповій роботі, бажання стати цікавим співбесідником, досягти загальної ерудованості. У переважній більшості випадків самоосвітня діяльність набуває колективних форм. Активність породжується бажанням спілкуватися та взаємодіяти з однолітками
2	Рівень самоствердження	самоосвіта виявляється в прагненні до самоосвітньої діяльності. Спонуками можуть виступати: бажанням зберегти репутацію; відповідати статусу найкращого учня (студента) в класі (групі); отримати певне положення в класі (групі); набути авторитет серед однолітків і поваги серед вчителів (викладачів)
3	Рівень перетворення	основними мотивами самоосвіти виступають мотиви підготовки до професійної діяльності або її вдосконалення; учні старших класів (студенти) надають явну перевагу тим галузям знань, які, на їхню думку, мають безпосереднє відношення до майбутньої професії
4	Рівень пізнання	самоосвіта спонукається пізнавальною потребою й пізнавальним інтересом, причому це вже не ситуативний інтерес, який викликаний цікавістю до предмета, використанням ігрових і наочних прийомів, а пізнавальний інтерес як особистісне утворення; пізнавальний інтерес вирізняється сталістю й глибиною
5	Рівень самовираження	самоосвіта відрізняється творчим характером самоосвітньої діяльності; мотивується не стільки бажанням проявити себе й набути позитивної репутації, скільки прагненням реалізувати свій особистий потенціал, потребу в творчості

І. Зимня розглядає самоосвітню діяльність у контексті діалектичного взаємозв'язку особистісного та діяльнісного компонентів, оскільки особистість є суб'єктом діяльності. У діяльності людина творить світ й себе в ньому, діяльність визначає особистісний розвиток, виступає провідним фактором формування особистості, «дозволяє» втілювати своє «Я» через співпричетність до світу, виявити свої сили та примножити їх, у форматі усвідомлюваної діяльності розвиваються

особистісні параметри, розширюється простір життя, вибудовується система еталонів людини, відбувається генезис діяльності через генезис особистості й навпаки.

М. Князян зазначає, що для системи формування самоосвітньої діяльності особливої актуальності набуває необхідність зміни стратегії оволодіння професією та підвищення фахового кваліфікації від інформаційно-рецептивно-репродуктивної стратегії до активно-продуктивної. У контексті демократичного суспільства актуалізується критичність, рефлексивність, аналітичність мислення, здатність самостійно генерувати, аргументувати й практично втілювати свої ідеї, відстоювати власну позицію, переконувати у правильності свого вибору, досягати прогресу у власній діяльності.

Самоосвітня діяльність є складним, багаторівневим і динамічно розгорнутим явищем, що виконує практично-перетворювальну, науково-просвітницьку функції, формує професійні компетентності майбутніх фахівців, суб'єкт-суб'єктну взаємодію (Л. Дмитрук); складова професійної підготовки та фахової діяльності, підґрунтям якої є саморозвиток, самоаналіз, перебування на позиції суб'єкта навчання, що характеризується сукупністю знань, умінь і навичок, позитивним ставленням до самоосвітньої діяльності та її результатів, самостійністю здобуття нової інформації, критичною оцінкою педагогічних явищ і фактів (О. Малихін). Самоосвітня діяльність відповідно до самостійно визначеної мети, забезпечує найбільш високий рівень засвоєння матеріалу, завершує і узагальнює завдання всіх видів навчальної діяльності, формує самостійність і впливає на інтелектуальний розвиток особистості.

Розглядаючи самоосвітню діяльність студента, Л. Дмитрук [1] акцентує увагу не стільки на самостійності дій студента, скільки на тому, що він самостійно визначає додаткову (до визначеної навчальним планом) мету. За умов такого розуміння сутності самоосвітньої діяльності головне завдання викладача зводиться вже не стільки до розроблення предметів, з якими має працювати студент, скільки до створення необхідних умов самоактивізації, самореалізації студента як особистості, що дає йому підставу самому визначати додаткові навчальні цілі. Саме таке тлумачення сутності самоосвітньої діяльності дає можливість розкрити нові її організаційні форми. Студенти завдяки самостійно визначеній додатковій навчальній меті працюють на конференціях, засіданнях наукового студентського товариства, займаються науково-дослідною роботою, розробляють власні проекти.

На основі аналізу наукових джерел встановлено неоднозначність поглядів на структуру самоосвіти. Зокрема до компонентів самоосвіти віднесено:

- мотиваційно-ціннісний (активність, прагнення, усвідомлена особистісна настанова на самовдосконалення в інтелектуальній сфері); організаційний (чітка побудова самоосвітньої діяльності, цілеспрямованість, сконцентрованість, самокерування, саморефлексія у пізнавальній діяльності); процесуальний (самокерування рухом від пізнавальної мети до результату засобами самостійно організованої пізнавальної дальності, функціональність знань, умінь, навичок, їх самостійне удосконалення); інформаційний (здатність, готовність працювати з інформацією, інформаційними технологіями задля задоволення потреб власної самоосвіти, самореалізації) (А. Громцева);

- мотиваційний, пізнавальний, емоційно-вольовий (особистісний), змістовно-процесуальний (технологічний) (Н. Бухлова).

До джерел самоосвіти віднесено (Б. Корольов): вивчення літератури (навчальної, науково-популярної, наукової, художньої), ознайомлення із засобами масової інформації (газетами, журналами, радіо- і телепередачами), прослуховування публічних лекцій, відвідування музеїв, виставок, театрів, консультації фахівців, використання інтернет-інформації тощо.

За О. Кисельовою [3], інтернет-самоосвіта отримання інформації для самоосвіти використанням Інтернет-ресурсів (дистанційний доступ до інформаційних ресурсів –

віртуальних бібліотек, архівів, каталогів найбільших бібліотек світу, здійснення спілкування з метою задоволення освітніх потреб. Освітні установи ряду розвинених країн (США, Японія та інші) нині через всесвітню мережу інтернет надають освіту всіх рівнів. Інтернетизація освітнього простору відкрила величезні можливості для удосконалення теорії і практики самоосвіти й засвідчила, що однією з умов ефективної самоосвіти є сформованість умінь пошуку інформації в Інтернеті.

Процес формування компетентності Інтернет-самоосвіти має здійснюватися, по-перше, з урахуванням особливостей: особистісного (орієнтація на наявний рівень готовності студентів до самоосвіти); діяльнісного (набуття власного досвіду здійснення самоосвіти у відповідній діяльності); цілісного (охоплення всіх навчальних дисциплін у їх взаємозв'язку й взаємозалежності) спрямування; по-друге, з дотриманням етапності (пропедевтичного (адаптація студентів до інформаційно-навчального середовища, реалізованого у вищому навчальному закладі, формування в них окремих умінь, значущих для самоосвіти); базового (ініціювання самоосвіти, комплексне формування самоосвітніх умінь з опорою на використання інформаційно-комунікаційних технологій); продуктивного (накопичення майбутніми педагогами суб'єктивного досвіду самоосвіти).

Висновки. На основі аналізу поняття «освіта» феномен «самоосвіта» тлумачимо як самостійну й цілеспрямовану діяльність суб'єкта, спрямовану на оволодіння новими знаннями, вміннями, навичками і вдосконалення набутих, відповідно до свідомо поставленої мети та з орієнтацією на майбутній стан розвитку суспільства. До орієнтирів визначення змісту самоосвіти відносимо: відповідність суспільному розвитку; орієнтованість на постійний особистісний та професійний розвиток. Цілісне представлення самоосвіти вбачаємо у поєднанні доробку С. Суслонової щодо виокремлення трьох етапів становлення самоосвіти (етап неусвідомленої самоосвіти; етап здійснення самоосвіти на основі зовнішньої мотивації; етап внутрішньої мотивації до самоосвіти й формування самоосвітньої діяльності) з доробком В. Єжеленко який стосується п'яти рівнів розвитку самоосвітньої діяльності (рівень взаємодії, рівень самоствердження, рівень перетворення, рівень пізнання, рівень самовираження). Інтернет-самоосвіту розглядаємо як засіб отримання інформації для самоосвіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дмитрук Л. А. Теоретико-методичні засади інтеграції навчально-пізнавальної та самостійної діяльності студентів вищих навчальних закладів : автор. ... докт. пед. наук : 13.00.09 – теорія навчання / Л. А. Дмитрук. – К., 2014. – 41 с.
2. Єжеленко В. Б. Новая педагогика массовой школы. Теоретическая педагогика : теория и методика педагогического процесса : учеб. пособ. / В. Б. Єжеленко. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2005. – 467 с.
3. Кисельова О. Б. Формування компетентності самоосвіти у майбутніх педагогів в умовах інформаційного-навчального середовища : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00. 09. – теорія навчання / О. Б. Кисельова. – Х., 2011. – 20 с.
4. Сисоєва С. О. Проблеми неперервної професійної освіти : тезаурус наукового дослідження : наук. видання / С. О. Сисоєва, І. В. Соколова / НАПН України, ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих, МОН України, Маріупольський держ. гуманітарний ун-т. – К. : Видавничий дім «ЕКМО», 2010. – 362 с.
5. Суслонова С. А. Развитие самообразовательной деятельности студентов на основе формирования информационной компетенции специалиста XXI века / С. А. Суслонова // Язык и межкультурная компетенция : Международная научно-практическая конференция (Петрозаводск, 28-29 марта 2007 года) : сборник статей по материалам. – Петрозаводск : Изд-во КГПУ, 2007. – С. 176.

Савош В. О. Феномен «самообразование»: суть, этапы, уровни, структура, источники и особенности осуществления.

Разносторонне проанализирован феномен «самообразование» в контексте сущностного содержания понятия «образование», выяснены этапы развития образования, конкретизированы уровни становления самообразовательной деятельности, определены источники, структура, особенности осуществления самообразования в условиях современной информационной учебной среды.

В контексте непрерывного образования внимание акцентировано на образовании как системе, процессе и результате.

В нашей трактовке феномен «самообразование» представлен как самостоятельная и целеустремленная деятельность субъекта направленная на овладение новыми знаниями, умениями, навыками совершенствование приобретенных в соответствии с сознательно поставленной целью и с ориентацией на будущее состояние развития общества.

К ориентирам определения содержания самообразования относим: соответствие общественному развитию; ориентированность на постоянное личностное и профессиональное развитие.

Целостное представление самообразования видим в сочетании наработок С. Сулоновой относительно выделения трех этапов становления самообразования (этап неосознанного самообразования; этап осуществления на основе внешней мотивации; этап внутренней мотивации к самообразованию и формированию самообразовательной деятельности) с наработками В. Ежелекко относительно пяти уровней развития самообразовательной деятельности (уровень взаимодействия, уровень самоутверждения, уровень превращения, уровень познания, уровень самовыражения). Интернет-самообразование рассматриваем как средство получения информации для самообразования.

Ключевые слова: самообразование, система непрерывного образования, обучение, знания, умения, навыки, компетентности, личность.

Savosh V. O. The phenomenon of "self-education": the essence, stages, levels, structure, sources, and nuances of providing.

The article comprehensively analyzes the phenomenon of "self-education" in the context of the essential meaning of "education", there were clarified stages of education, specified level of self-education establishment, defined source, structure and peculiarities of self in today's information learning environment. In the context of lifelong learning attention was paid to education as system; process and result.

Our interpretation of the phenomenon of "self-education" appears as a separate entity and purposeful activity aimed at the acquisition of new knowledge, skills and improvement of acquired pursuant to consciously goal-oriented and future state of society. By determining the content of self-education, we include: compliance with social development; focus on continuous personal and professional development.

Self-education as a process characterized by three stages of formation (step unconscious self, self-realization phase based on external motivation, internal motivation to stage self-forming and self-education) and five levels of self-education (level of cooperation, the level of self-transformation level, the level of knowledge the level of expression). Internet self-education to consider information for self-education.

Key words: self-education, the system of continuous education, traineeship, knowledge, skills, competencies, personality.